

“İQTİSADI İSLAHATLAR” elmi-analitik jurnal

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA XARİCİ TİCARƏTİN GÖMRÜK-TARİF TƏNZİMLƏNMƏSİNİN İQTİSADI TƏHLÜKƏSİZLİYİNİN TƏMİN OLUNMASINDA ROLU

№ 2(7)-2023
səh. 52-58

Fuad MƏMMƏDOV,
Bakı Dövlət Universitetinin
dissertantı

fuadm1992@gmail.com

Azərbaycan Respublikasında xarici ticarətin gömrük-tarif tənzimlənməsinin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunmasında rolu

Fuad MƏMMƏDOV,
Bakı Dövlət Universitetinin dissertantı

XÜLASƏ

Hər bir ölkənin milli təhlükəsizliyinin qorunması ilə yanaşı, onun iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunması da zəruridir. Məqalədə müxtəlif ssenarilərdə dövlətin gömrük-tarif tənzimlənmə tədbirləri ilə iqtisadi təhlükəsizliyin reallaşdırılmasından bəhs edilir. Xarici ticarət əməliyyatlarının balanslı gömrük-tarif tənzimlənməsi yolu ilə dayanıqlı və davamlı iqtisadiyyatın təmin edilməsi sahəsində atılan addımlar və onların nəticələri təhlil edilmişdir. Gömrük gəlirlərinin büdcədəki payı, onların son illərdə artım səbəbi və nəticələr məqalədə araşdırılmışdır.

Açar sözlər: *iqtisadi təhlükəsizlik, gömrük ödənişləri, sərbəst ticarət, gömrük-tarif tənzimlənməsi.*

JEL kodu: F10; F13; F19

GİRİŞ

Müstəqil dövlətin iqtisadi mənafeələrinin qorunması onun qarşısında duran ən vacib məsələlərdəndir. İqtisadi təhlükəsizlik anlayışına ölkə iqtisadiyyatının sabitliyinin qorunması və inkişaf etdirilməsi üçün zəruri olan komponentlər daxildir. Gömrük orqanları dövlətin mühüm maraqlarının qorunmasında önəmli pay sahibi olmaqla iqtisadi təhlükəsizliyin təminatçılarından hesab olunurlar. Gömrük orqanları tərəfindən ölkə ərazisinə idxal edilən və oradan ixrac edilən mallara münasibətdə qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada gömrük ödənişləri tətbiq edilir. Sözügedən ödənişlər əsasən müəyyənləşdirilmiş gömrük tarifləri hesabına formalaşır [1; 5; 6; 7].

NƏZƏRİ YANAŞMALAR

Gömrük tarifləri dedikdə gömrük sərhədindən keçən mal və nəqliyyat vasitələrinə tətbiq edilən sistemləşdirilmiş gömrük rüsum dərəcələrinin məcmusu başa düşülür. Gömrük rüsumlarının aşağıdakı funksiyaları vardır:

1. Fiskal funksiya
2. Stimullaşdırıcı funksiya
3. Proteksionist funksiya
4. Balanslaşdırıcı funksiya

Dövlət xarici iqtisadi fəaliyyəti gömrük tarifləri ilə tənzimləyərək yerli iqtisadiyyatda yeni yaranmış sahələri qorumağa və dövlət büdcəsinin gəlirlərinin formalaşdırılmasına müfəssəl olur. Belə ki, ölkəyə idxal və ixrac edilən mallara dair gömrük tarif dərəcələri müəyyənləşdirilir və müvafiq gömrük ödənişləri alınaraq dövlət büdcəsinə köçürülür. Gömrük tarifləri dedikdə, iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunması məqsədilə gömrük sərhədindən keçirilən mal və nəqliyyat vasitələrinə tətbiq edilən və Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyənləşdirilən sistemləşdirilmiş gömrük rüsum dərəcələrinin məcmusu başa düşülür. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin müəyyənləşdirdiyi gömrük rüsum dərəcələri gömrük orqanları tərəfindən tətbiq edilir.

Son illərdə dünya bazarında neft qiymətlərinin kəskin aşağı düşməsi digər neft ölkələrində olduğu kimi Azərbaycan Respublikasında da qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsinin

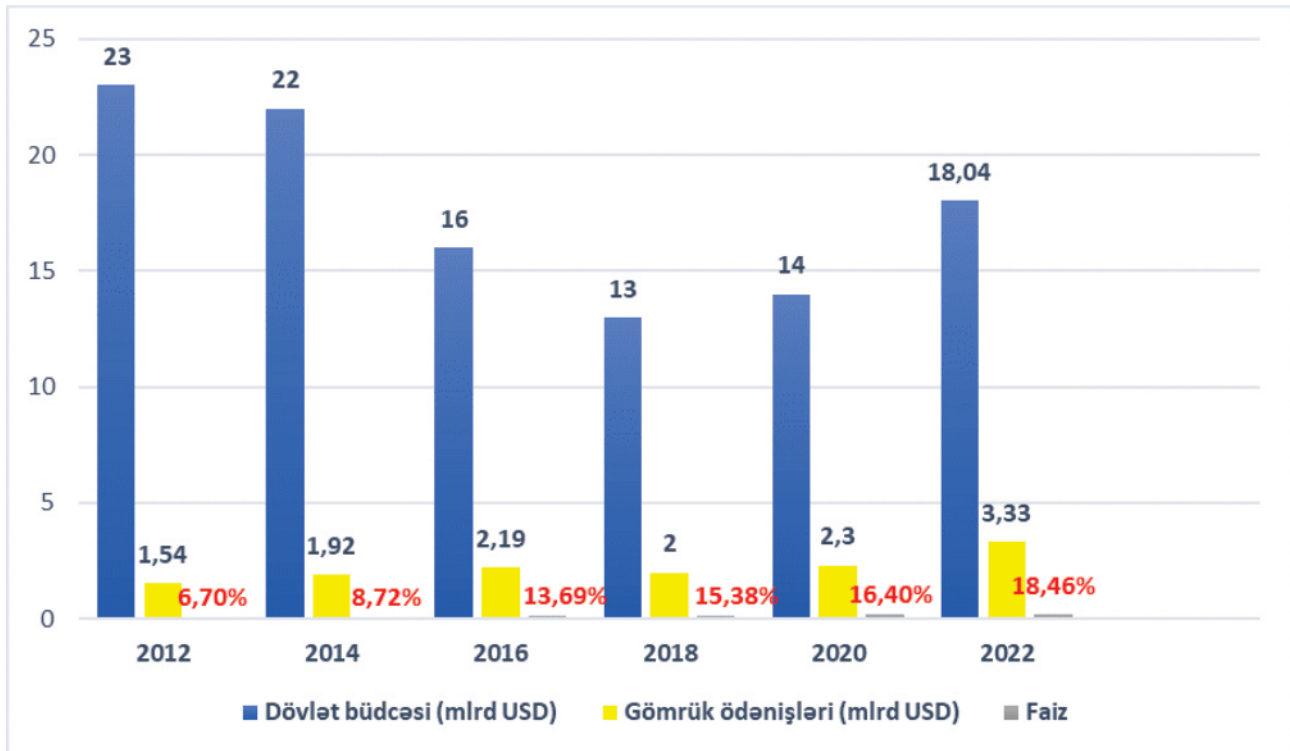
qaçılmaz və zəruri olduğunu sübuta yetirdi. Hazırda Respublikada gömrük siyasətinin prioritet istiqaməti qeyri-neft sektorunun şaxələndirilməsi, ölkədə yeni yaranmış sahələrin qorunması ilə onların yerli bazarda rəqabətqabiliyyətliliyinin təmin olunması, eyni zamanda, xarici bazarlara ixrac edilməsi üçün əlverişli şəraitin yaradılmasıdır. Qeyri-neft sektorunun inkişafına yönəldilmiş tədbirlər kompleks şəkildə həyata keçirilməklə istehlak bazarında yerli mallarla idxal malları arasında rəqabətlik mühiti yaratmışdır. Bu isə öz növbəsində bazarda malların qiymətlərinin azad rəqabətlik şəraitində tənzimlənməsinə gətirib çıxarır.

GÖMRÜK ÖDƏNİŞLƏRİNİN TƏHLİLİ

Azərbaycan Respublikasında artıq post-neft dövrünün başladığını nəzərə alaraq gömrük ödənişlərinin dövlət büdcəsinə nə qədər töhfə verdiyini anlamaq mümkündür. Belə ki, son illərdə dövlət büdcəsinin gəlirlərinin əhəmiyyətli hissəsi məhz gömrük ödənişlərinin hesabına təmin edilir.

2012-2022-ci illər ərzində gömrük ödənişlərinin büdcədəki xüsusi çəkisi aşağıdakı qaydada müşahidə olunmuşdur:

Qrafik 1. Gömrük ödənişlərinin dövlət büdcəsindəki payı

Göründüyü kimi, 2012-2022-ci illər ərzində gömrük ödənişlərinin büdcədəki payının artan tempini müşahidə etmək mümkündür. Əgər 2012-ci ildə gömrük ödənişləri büdcə gəlirlərinin 6,7 faizini təşkil edirdisə, 2022-ci ildə bu rəqəm 18,46 faizə qədər yüksəlmişdir.

2016-cı ildən etibarən ölkədə yeni yaranmış və ixracyönümlü sahələrə dəstəyin verilməsi və onların rəqabətqabiliyyətli olmasının təmin edilməsi, xarici bazarlara çıxış üçün imkanların yaradılması məqsədilə idxal olunan anoloji məhsullara spesifik gömrük rüsumları tətbiq olunmaqdadır. Tarif siyasəti gömrük rüsumlarının formalaşdırılması ilə yanaşı gömrük orqanları tərəfindən dövlət büdcəsinə köçürülən vəsaitlərə əhəmiyyətli təsirini göstərir. Belə ki, gömrük rüsumları əlavə dəyər vergisinin hesablama bazasının tərkib elementi qismində çıxış etdiyi üçün sözügedən vergi növü üzrə toplanılan vəsaitlərin formalaşdırılmasına da təsir edir.

"Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi fəaliyyətin mal nomenklaturası, idxal gömrük rüsumlarının dərəcələri və ixrac gömrük rüsumlarının dərəcələri haqqında" Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 17 noyabr 2017-ci il tarixli 500 nömrəli Qərarına əsasən,

01.01.2018-ci il tarixindən etibarən Azərbaycan Respublikasında tətbiq edilən advalor gömrük rüsum dərəcələri 7 pilləli (0%, 0.5%, 1%, 3%, 5%, 10%, 15%) sistemdən yeni 3 pilləli (0%, 5%, 15%) sistemə keçirilmişdir. Dünya təcrübəsinə uyğun olaraq, tarif eskalasiyası prinsipi əsasında idxal edilən zəruri xammal və avadanlıqlara 0%, yarımfabrikatlara 5%, son məhsullara isə 15% idxal gömrük rüsum dərəcələrinin tətbiqi nəzərdə tutulmuşdur. İxracın stimullaşdırılması, yerli malların xarici bazarlara çıxış imkanlarının yaradılması və onların rəqabətqabiliyyətliliyinin təmin olunması məqsədilə ixrac edilən hazır məhsullara ixrac gömrük rüsumlarının və vergilərin tətbiqi nəzərdə tutulmamışdır. Azərbaycan Respublikasının tarif cədvəlinə nəzər yetirsək, 2018-2022-ci illərdə 0% tarif dərəcəsi tətbiq olunan mallar ümumi malların təxminən 30 faizini (2910 mal kodu) təşkil edir[2].

Daxili istehsal sahələrinin xammala olan ehtiyacını ödəmək məqsədilə "Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi fəaliyyətin mal nomenklaturası, idxal gömrük rüsumlarının dərəcələri və ixrac gömrük rüsumlarının dərəcələri haqqında" Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 17 noyabr 2017-ci il tarixli 500 nömrəli Qərarına əsasən, Azərbaycan Respublikasının ərazisindən ixrac olunan bir sıra mallara ixrac gömrük rüsumu tətbiq edilir[2]. İxrac gömrük rüsumlarının tətbiqinin məqsədi fiskal funksiyanın deyil, balanslaşdırıcı funksiyanın həyata keçirilməsidir. Belə ki, dövlət belə rüsumları tətbiq etməklə arzuolunmaz ixracatın qarşısını alır və bununla da yerli istehsal sahələrinin xammal qıtlığı aradan qaldırılır. Hazırda Azərbaycan Respublikasında yalnız aşağıda göstərilən xammalara spesifik ixrac gömrük rüsumları tətbiq edilir:

Cədvəl 1. İxrac gömrük rüsumları tətbiq olunan malların siyahısı və məqsədləri.

HS kodu	Mal adı	İxrac gömrük rüsum dərəcəsi	Məqsəd
41	Heyvan dəriləri	1000 kq üçün 150-350 ABŞ dolları	Xammal çatışmazlığının aradan qaldırılması
44	Oduncaq	1 m ³ üçün 1000 ABŞ dolları	1. Xammal çatışmazlığının aradan qaldırılması
			2. Qeyri-qanuni ticarətin aradan qaldırılması
			3. Ətraf mühitin mühafizəsi
72	Qara metallar	1 ton üçün 5-15 ABŞ dolları	Xammal çatışmazlığının aradan qaldırılması
74-80 (77 istisna)	Əlvan metallar (mis, alüminium, qurğuşun, sink, qalay)	1 ton üçün 15 ABŞ dolları	Xammal çatışmazlığının aradan qaldırılması

Mənbə: [2]

1990-cı illərin sonları və 2000-ci illərin əvvəlləri gömrük sistemində keçid dövrü kimi xarakterizə edilirdi və həmin illərdə sadə orta tarif dərəcəsi 9-10 faizə bərabər olduğu halda, son 5 ildə bu rəqəm 4-6 faiz təşkil etmişdir. Beləliklə, tarif dərəcələrinin yenilənməsi, xammal və istehsal üçün zəruri komponentlərə münasibətdə tarif dərəcələrinin endirilməsi emal sənayesinin inkişafı ilə yanaşı, orta və uzunmüddətli dövrdə qeyri-neft sektoru üzrə hazır məhsulların ixracını stimullaşdıraraq ölkə iqtisadiyyatının güclənməsinə şərait yaratmışdır. Ortaçəkili gömrük tarifinin aşağı düşməsinin əsas səbəblərindən biri sərbəst ticarət sazişi

imzalanmış dövlətlərlə ticarət dövriyyəsinin artmasıdır. Müstəqilliyin əldə edilməsindən sonra xarici ticarətin liberallaşdırılması və Müstəqil Dövlətlər Birliyinə (MDB) üzv dövlətlərdən gələn mallara münasibətdə rüsumsuz ticarətin həyata keçirilməsi, həmçinin texniki baryerlərin aradan qaldırılması məqsədilə 1992-ci ildən etibarən Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə MDB üzv dövlətləri arasında sərbəst ticarət sazişlərinin bağlanılmasına başlanılmışdır. Bununla da fiskal siyasətin həyata keçirilməsi ilə yanaşı, sərbəst ticarət konseptinin tətbiqi xarici ticarətin balanslı gömrük-tarif tənzimlənməsinə təkan vermişdir. Tarif güzəştlərinin və preferensiyaların verilməsi, sərbəst ticarət sazişlərinin bağlanması və ticarət dövriyyəsinin artması ilə yanaşı, ölkə daxilində malların qiymətinin istehlakçılar üçün əlçatan olmasına xidmət edir.

Hazırda Azərbaycan Respublikası Hökuməti aşağıdakı dövlətlərlə sərbəst ticarət sazişi imzalamışdır:

- Rusiya Federasiyası
- Belarus Respublikası
- Ukrayna
- Qazaxıstan Respublikası
- Gürcüstan
- Türkmənistan Respublikası
- Özbəkistan Respublikası
- Tacikistan Respublikası
- Moldova Respublikası
- Qırğızıstan Respublikası

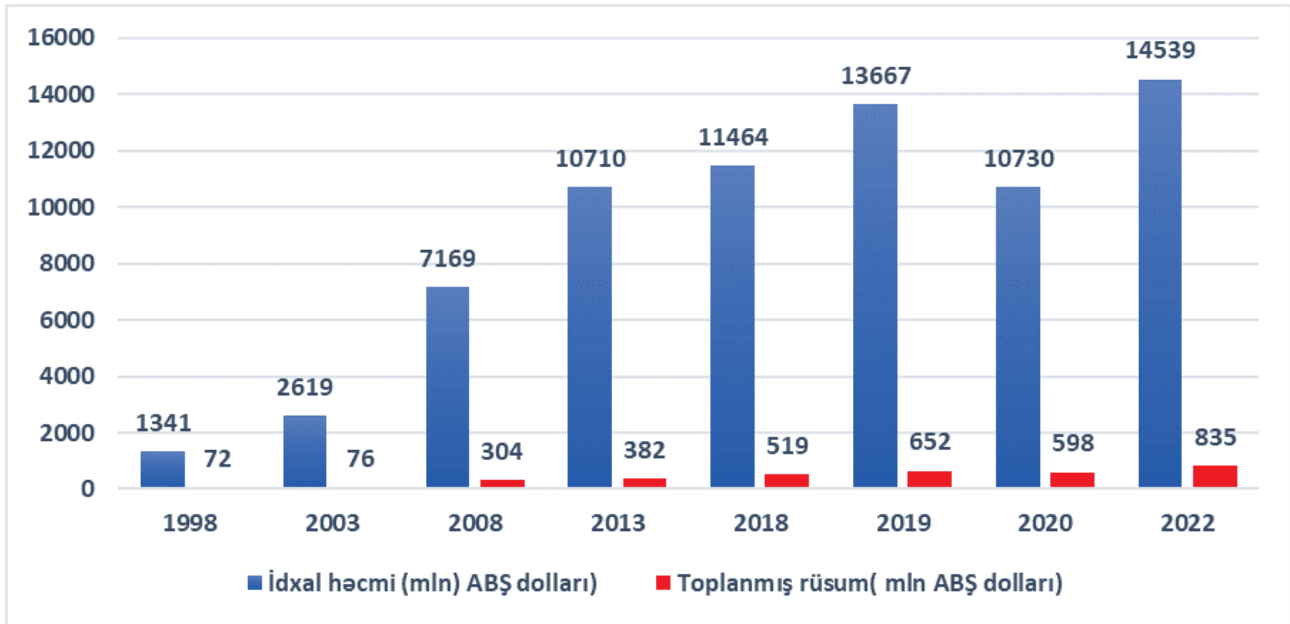
"Sərbəst ticarət haqqında" ikitərəfli Sazişlərə əsasən, həmin ölkələrin gömrük ərazisindən birbaşa idxal edilən mallara eyni ölkə mənşəli və eyni ticarət edən ölkə olduğu təqdirdə CT-1 formalı preferensial mənşə sertifikatı təqdim edilməklə idxal gömrük rüsumu tətbiq edilmir.

25 fevral 2020-ci il tarixində Bakı şəhərində "Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Türkiyə Respublikası Hökuməti arasında Preferensial Ticarət Sazişi" 01.03.2021-ci il tarixindən qüvvəyə minmişdir və tarif kvotaları əsasında güzəştlərin tətbiq edilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Həmin Sazişin tətbiqi iki ölkə arasında ticarət dövriyyəsinin artmasına və "Made in Azerbaijan" brendi altında istehsal edilmiş malların yüksək tarif dərəcələri ilə qorunan Türkiyə bazarına maneəsiz (rüsumsuz) çıxışına əlverişli şərait yaratmaqdadır.

Ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi baxımından büdcə daxilolmalarında gömrük ödənişlərinin dayanıqlılığının təmin edilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Xüsusən də ölkədə mövcud olan istehsal sahələrinin xarici rəqabətin mənfi təsirindən qorunması baxımından mühafizə aləti kimi istifadə edilən gömrük rüsumları üzrə büdcə daxilolmalarının təhlili zəruridir.

Beləliklə, 1998-2022-ci illər üzrə büdcə gəlirlərində gömrük rüsumlarının payı aşağıdakı kimidir:

**Qrafik 2. 1998-2022-ci illər üzrə dövlət büdcəsinə
toplanmış gömrük rüsumlarının statistikasi**

Qrafik 2-dən aydın olur ki, 1998-ci ildə dövlət büdcəsinə köçürülmüş gömrük rüsumlarının məbləği 72 milyon ABŞ dolları təşkil etdiyi halda, 2008-ci ildə bu rəqəm 4,2 dəfə artaraq 304 milyon ABŞ dolları, 2022-ci ildə isə 11,6 dəfə artaraq 835 milyon ABŞ dolları təşkil etmişdir.

Qrafik 2-dən görüldüyü kimi, son illərdə gömrük ödənişlərinin həcmnin və büdcədəki payının artmasını son zamanlarda ölkədə həyata keçirilən kompleks islahatların nəticəsi kimi qiymətləndirmək mümkündür. Belə ki, icra edilmiş və icrası davam edən işlər nəticəsində aşağıdakı tədbirlərin reallaşdırılması mümkün olmuşdur:

- 1) Malların gömrük dəyərinə nəzarətin gücləndirilməsi və bu sahədə avtomatlaşdırılmış mexanizmin formalaşdırılması;
- 2) Gömrük-tarif dərəcələrinin optimallaşdırılması və təkmilləşdirilməsi;
- 3) Bəyannaməçilər tərəfindən xarici iqtisadi fəaliyyətin mal nomenklaturası üzrə kodların yanlış bəyan edilməsi hallarının aradan qaldırılması;
- 4) Gömrük ödənişlərindən yayınmalar üzrə sui-istifadələrin aradan qaldırılması;
- 5) Azərbaycan Respublikasının sərbəst ticarət sazişləri bağladığı ölkələrdən idxal edilən malların preferensial mənfəə sertifikatlarına münasibətdə nəzarətin gücləndirilməsi;
- 6) Gömrük rəsmiləşdirilməsi əməliyyatlarının tam elektronlaşdırılması;
- 7) Qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi, həmçinin metodiki vəsaitlər və tövsiyələrin hazırlanması.

NƏTİCƏ

Yekun olaraq qeyd edə bilərik ki, Azərbaycan Respublikasında gömrük-tarif tənzimlənməsi milli iqtisadi təhlükəsizliyi təmin edən əsas alətlərdən biri hesab edilərək büdcə gəlirlərinin mühüm hissəsinin formalaşdırılması ilə yanaşı, yerli istehsal sahələrinin mühafizəsi və onları rəqabətqabiliyyətli olması baxımından böyük əhəmiyyət kəsb etməklə "Made in Azerbaijan" brendi altında istehsal edilmiş malların ixracının stimullaşdırılmasına və ölkə daxilində yeni iş yerlərinin yaradılmasına təkan verir. Bu xüsusda xarici ticarət saldosunun müsbət olmasının təmin edilməsi ilə yanaşı, qeyri-xammal ixracatının artırılması da prioritet istiqamət hesab edilir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi.
<https://www.e-qanun.az/framework/46957>
2. "Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi fəaliyyətin mal nomenklaturası, idxal gömrük rüsumlarının dərəcələri və ixrac gömrük rüsumlarının dərəcələri haqqında" Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 2017-ci 17 noyabr tarixli 500 nömrəli Qərarı.
<https://e-qanun.az/framework/37035>
3. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi sahifəsi.
www.stat.gov.az.
4. Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi.
<https://customs.gov.az/az/faydali/gomruk-statistikasi/xarici-ticaretin-veziyyeti-haqqinda>
5. Əliyev A.Ə. Gömrük işi və dünya iqtisadiyyatının inkişafı. Bakı: Çarşıoğlu, 2003, 240 s.
6. "Gömrük tarifi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı: 13 iyun 2013-cü il.
<https://e-qanun.az/framework/26154>
7. Heydərov K. F, Həsənov C.Q. Azərbaycan gömrük xidməti: yeni dünya- təsərrüfat münasibətləri şəraitində. Bakı: 1998, 192 s.
8. Import Tariffs.
<https://www.trade.gov/country-commercial-guides/azerbaijan-import-tariffs>.

THE ROLE OF CUSTOMS-TARIFF REGULATION OF FOREIGN TRADE IN ENSURING OF ECONOMIC SECURITY OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN

Fuad MAMMADOV

SUMMARY

Along with protecting the national security of each country, it is necessary to ensure its economic security. The article discusses the implementation of economic security by the state through customs tariff regulation in various scenarios. The steps taken to ensure a stable and sustainable economy through balanced customs tariff regulation of foreign trade transactions, and their results were analyzed. The article examines the share of customs revenues in the budget, the reasons for their growth in recent years and the results.

Keywords: *economic security, customs payments, free trade, customs-tariff regulation.*

Məqalə redaksiyaya daxil olub: 24.06.2023

Təkrar işlənməyə göndərilib: 28.06.2023

Çapa qəbul olunub: 14.07.2023